

ВИЩА ШКОЛА

УДК 378.013.77

В. Ю. АРТЕМОВ

доктор педагогічних наук, доцент

В. В. СЕРІКОВ

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Національна академія Служби безпеки України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ”

У статті визначено онтологічну сутність специфіки навчання у вищих навчальних закладах, які задовольняють кадрові потреби державних установ, що забезпечують захист держави, прав і свобод її громадян. Вбачається, що в основі специфіки навчання в навчальних закладах цього виду лежать військова дисципліна, субординація та регламентація повсякденного життя, які в сукупності забезпечують підготовку майбутніх фахівців до ефективної діяльності в умовах екстремальної, службово-бойової та оперативної діяльності.

Передбачено, що реалізація специфічних умов навчання сприяє набуттю обізнаності, сприйняттю системи службово-професійних цінностей та певних здібностей, які полягають у наявності інтересу, схильності для успішного виконання специфічних завдань державної служби.

Ключові слова: вищі військові навчальні заклади, вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання, дисципліна, субординація, регламентація.

Актуальність статті зумовлена тим, що в Законі України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 р. № 1556–VII виокремлено вищі навчальні заклади державної форми власності, що здійснюють на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад’юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених згідно із законами України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту. Такі ВНЗ отримали назву “вищі військові навчальні заклади” або “вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання” [1], але сутність специфічних умов навчання в закладах цього виду законодавцем не визначено.

Крім того, не всі такі заклади можуть бути повністю зараховані до військових. Багато з них, зокрема заклади, що готують кадри для пожежно-рятувальних або гірничо-рятувальних підрозділів органів цивільної оборони, є швидше воєнізованими, ніж військовими.

Невдалою, на наш погляд, є також і назва “вищі навчальних заклади із специфічними умовами навчання”, адже досі не визначено сутність і зміст специфіки умов навчання в зазначених ВНЗ.

Природно, що всі вищезазначені вищі навчальні заклади об’єднує не лише специфіка умов навчання (яка досі не визначена), а те, що всі вони готують фахівців не просто для роботи, а для служби для добробуту України. Тож зазначені ВНЗ готують фахівців не просто для служби, а для **державної служби**, а конкретніше – для такої **державної служби**, яка безпосередньо забезпечує захист держави, її суспільно-політичного устрою, територіальної цілісності, економічної стабільності, суверенітету держави, а також прав і свобод громадян України.

Саме з цих міркувань треба виходити, детермінуючи специфіку умов навчання у вищих навчальних закладах, які забезпечують кадрові потреби Збройних Сил України, інших утворених згідно із законами України військових формувань, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, органів виконавчої влади, що реалізують охорону державного кордону та цивільний захист [1].

Зазначена детермінація необхідна для того, щоб встановлювати й підтримувати статус відповідних вищих навчальних закладів, їх науково-педагогічного складу, а також курсантів (слухачів, студентів) та ад’юнктів, що стає особливо **актуальним** в умовах кардинальної перебудови військово-політичного та соціально-економічного устроїв сучасної України.

Метою статті є визначення онтологічної сутності специфіки навчання у вищих навчальних закладах, які задовольняють кадрові потреби державних установ, що забезпечують захист держави, її суспільно-політичного устрою, територіальної цілісності, економічної стабільності, суверенітету держави, прав і свобод її громадян.

Говорячи про онтологічну сутність специфіки навчання, ми маємо на увазі таку специфіку, яка в основі своїй має не форму, а саме *зміст* навчання, тобто визначається завданнями, що стоять перед зазначеними вище державними установами.

Питанням військової педагогіки присвячено значний обсяг наукової літератури. Зокрема, В. Ягупов стверджує, що військова педагогіка складається з двох частин: військової дидактики й виховання [2], метою якого є підготовка особового складу підрозділів, служб та інших спеціальних утворень до виконання службово-бойових завдань. Цю думку поділяють О. Бандурка, Д. Іщенко, В. Сокурєнко та ін. [3; 4; 5]. У зарубіжних дослідженнях проблема специфіки вищих військових навчальних закладів базується загалом на концепції тотальних закладів Е. Гофмана [9] й теорії професійної адаптації А. Маслоу [6].

На жаль, питання сутності специфічних умов навчання у військових і прирівнюваних до них вищих навчальних закладів у цих та інших відомих нам працях вчених не порушували й не досліджували. Між тим проблема криється в самій сутності професійної діяльності майбутніх військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених згідно із законами України військових формувань, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, органів виконавчої влади, що реалізують охорону державного кордону та цивільний захист.

Сучасна українська система військової освіти, номінально вважаючись однією з галузей освітнього процесу у вищій школі, існує й розвивається значною мірою автономно. Обґрунтуванням цього є те, що діяльність усередині цих закладів є особливим видом державної служби. І хоча Закон України “Про державну службу” [7] прямо не зараховує цю сферу діяльності до різновидів державної служби, логіка постійно вимагає розглядати її як один із видів державної служби, що являє собою професійну службову діяльність громадян на військових посадах.

Між іншим, згідно із ст. 2 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” [8], військова служба є державною службою особливо-го характеру. Тобто діяльність військовослужбовців (військова служба) має державний характер. Тому військовій службі властиві всі основні ознаки державної служби: діяльність у складі державних органів і організацій; військовослужбовці, виконуючи специфічні завдання, згідно із законодавчо закріпленими за державними органами функціями, діють від імені та в інтересах держави; відносини військовослужбовців будуються на основі характерних для державної служби відносин управління й підпорядкування, правового положення військовослужбовців і порядку проходження військової служби.

Виконання обов’язків на державній службі накладає на військовослужбовців цілу низку зобов’язань. Зокрема, вступаючи на військову службу, військовослужбовець приймає присягу, в якій урочисто клядеться завжди бути вірним і відданим народу, сумлінно й чесно виконувати військовий обов’язок, накази командирів, неухильно дотримуватися Конституції та законів України, зберігати державну та військову таємницю, захищати нашу державу, непохитно стояти на сторожі її свободи й незалежності, ніколи не зраджувати народу та державі. Ключовими словами при цьому є “дисципліна”, “субординація” й “регламентація”.

Військова дисципліна, згідно із словниковим визначенням, – це бездоганне й неухильне дотримання порядку та правил, установлених військовими статутами та іншими законодавчими актами. На нашу думку, це не зовсім так. Насправді військова дисципліна – це усвідомлення особистістю військового та службового обов’язку й особистої відповідальності і лише на цій основі – відповідна поведінка, саморегулювання й самоорганізація.

Зовнішні показники дисциплінованості такі:

- суворе дотримання військового порядку;
- точно та ініціативно виконання наказів і розпоряджень командирів та начальників;

- зразковий зовнішній вигляд.

Внутрішні показники дисциплінованості:

- переконання в необхідності та доцільності військової дисципліни;
- знання своїх обов'язків і законних прав;
- наявність вольової спроможності до саморегуляції;
- навички та спроможність управляти собою в критичних ситуаціях.

Військова дисципліна зобов'язує кожного:

- бути вірним військовій присязі, чітко дотримуватися Конституції та законів України;
  - мужньо та вміло виконувати свій військовий, службовий та громадянський обов'язок, сумлінно розвивати та закріплювати майстерність, прагнути до самовдосконалення;
  - віддати своє життя заради виконання військового, службового та громадського обов'язку;
  - суворо зберігати військову та державну таємницю;
  - підтримувати визначені військовими уставами правила відносин між військовослужбовцями, підтримувати військове товариство;
  - висловлювати повагу командирам (начальникам) і один до одного, дотримуватися правил військового вітання й військової ввічливості;
  - з гідністю поводитися в громадських місцях, не допускати самому й утримувати інших від негідних вчинків, сприяти захисту честі та гідності громадян.

Військова дисципліна покликана регулювати порядок і відносини між військовими. Її відмінність від інших видів державної дисципліни зумовлена характером діяльності, що здійснюють фахівці Збройних Сил України, інших військових формувань і органів, а також прикордонних і внутрішніх військ, Служби зовнішньої розвідки України, органів Служби безпеки України та Національної поліції України. Служба в цих органах вимагає особливої зібраності, точності, самовідданості, старанності, витримки, взаєморозуміння, оперативності виконання всіх розпоряджень. Дисципліна є вираженням високої моральності, вимог високого морального обов'язку, знання та виконання своїх професійних, службових і громадських обов'язків. Вона ґрунтується на свідомості, добровільності, законності, військовому вихованні, субординації (зовнішньому прояву дисципліни). Дисципліна передбачає беззастережну любов до Батьківщини, патріотизм, національну й громадянську самосвідомість, вимагає вміння підкорятися, не відмовляючись при цьому від прояву позитивної ініціативи, підтримки військового товариства, уникаючи формування негативних угруповань.

Дисципліна не формується та не з'являється сама собою. Військова дисципліна досягається шляхом:

- виховання високих морально–психологічних і бойових якостей;
- формування усвідомленої покори командирам;
- встановлення особистої відповідальності кожного за виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів;
- суворого дотримання внутрішнього розпорядку;
- збереження повсякденної вимогливості та контролю;
- застосування заходів переконання, примусу та громадського впливу.

Дисципліна є особливо важливою в екстремальних, бойових та оперативних умовах, коли найменше відхилення може спричинити зрив виконання поставленого завдання.

Саме з цієї причини військова дисципліна курсантів, слухачів і студентів разом з її складовими (субординацією й регламентацією процесів навчання й побуту) повинна почати формуватися з першого дня їх перебування у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Саме ці складові є основою специфічних умов навчання. Адже головне полягає в тому, що джерелом специфічних умов навчання є особливе значення й особлива роль згаданих вищих навчальних закладів у державному устрої України, її безпеці та безпеці її громадян.

Однак важливо розуміти, що ці специфічні умови виникають не з чийогось злого наміру, а породжуються онтологією буття в підрозділах Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених згідно із законами України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Субординацію й регламентацію у військовому вищому навчальному закладі треба розглядати як похідні військової дисципліни. Зміст субординації – дотримання встановлених правил відносин між особами різного ієрархічного рівня всередині підрозділу, служби, установи. Субординація передбачає позитивні стосунки між керівником і підлеглим, особливий порядок видання наказів, розпоряджень начальником, а також порядок доповіді результатів їх виконання підлеглим. Крім того, правила субординації регламентують особливий порядок оскарження дій начальника вищому керівнику. В армії, поліції, інших воєнізованих установах правила субординації також встановлюють порядок дотримання певних військових традицій.

Військове середовище має такі особливості, як: певна соціальна ізоляція (проживання в казармі), жорстка регламентація розпорядку дня, поєднання навчальної діяльності з виконанням службових обов'язків, принцип підпорядкування й субординації, переважання групових видів занять.

Умови навчання у військових вузах значно відрізняються від умов навчання в цивільних вузах. Навчально-службова діяльність курсантів відбувається в досить специфічному соціокультурному середовищі, яке характеризується такими особливостями, як відносна соціальна ізоляція, жорстка регламентація розпорядку дня, поєднання навчальної діяльності з виконанням службових обов'язків, принцип підпорядкування й субординації. Військові вузи належать до установ закритого типу: вхід і вихід за межі закладу можливий тільки в строго відведений час, до того ж протягом певного часу навчання курсанти проживають у казармених умовах. Ця специфіка зберігається частково або повністю дотепер у низці військових вузів. Казармовий розпорядок жорстко (до хвилин) регламентує розпорядок дня у військовому вузі. Такий розпорядок не залишає курсанту можливості для маневру, ламає звичний цивільний спосіб життя. Але жорстко регламентований розпорядок дня є фундаментом дисципліни та потужним засобом формування особистості майбутнього офіцера.

Тому в процесі адаптації в курсантів часто виникає низка труднощів, зумовлених особистісними установками, невідповідністю сформованих до вступу у вуз уявлень про реальні умови навчання та служби, високими навчальними та дисциплінарними вимогами, що відрізняються від цивільних вузів.

Існування такої специфічної особливості навчання у військовому вузі ґрунтується на згаданій концепції Е. Гофмана [9]. Згідно з цією концепцією, вважають, що тільки в умовах обмежень (зокрема, до них належить казармові умови) можна виробити необхідні якості особистості. Тільки пройшовши крізь різноманітні практики соціального обмеження в тотальному субпросторі військового вузу, майбутній офіцер зможе адаптуватися до специфіки військової служби.

Разом з тим, низка вчених, зокрема А. Білошицький [10], вважають, що така специфічна особливість військового вузу заважає встановленню в ньому суб'єкт-суб'єктних відносин між курсантами та викладачами-офіцерами.

Треба визнати, що процес навчання у військовому вузі має свою логіку, яка виражається в спільній діяльності викладача та курсантів (слухачів, студентів) і виявляється в тому, що кожен крок і акт взаємодії між ними зумовлюються їх спільною роботою, усвідомлюються як необхідна ланка спільної діяльності, яка є провідною на шляху до вершин професійної майстерності. Логіка процесу навчання вимагає від військового педагога та курсантів (слухачів, студентів) постійної творчості, врахування всіх факторів та обставин, які можуть вплинути й впливають на процес оволодіння ними необхідним обсягом знань, навичок і вмінь. Володіння необхідним обсягом знань, умінь і навичок забезпечується, як відомо, компетентністю. Компетентність ґрунтується на принципі "здатність індивіда самостійно набувати й нарощувати знання". Ніяка педагогічна технологія не здатна передати курсантові (слухачеві) всього обсягу знань. Але він повинен отримати уявлення щодо структури знань, яка дасть змогу йому в подаль-

шому самостійно їх набувати й нарощувати. Тобто він повинен володіти “обізнаністю”. Разом з тим, обізнаність не є гарантією надбання необхідних якостей. Суб’єкт також повинен володіти переконаністю, що його священним обов’язком є саме захист держави, її суспільно-політичного устрою, територіальної цілісності, економічної стабільності, суверенітету, прав і свобод її громадян. Тобто він повинен широко сприймати цінності своєї майбутньої служби в Збройних Силах України, інших утворених згідно із законами України військових формуваннях, Міністерстві внутрішніх справ України, Службі безпеки України, Службі зовнішньої розвідки України тощо. Втім і цього недостатньо. Необхідно також володіти певними здібностями до військової служби. Іншими словами, компетентність випускників вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) передбачає:

- обізнаність щодо структури знань у професійному світі: людина повинна приходити в цей світ, володіючи цілісним уявленням щодо базових законів, які діють у ньому, вона повинна володіти навичками самовдосконалення й саморегуляції, отриманими у вищій школі;

- сприйняття системи цінностей, яка існує в цьому світі: людина має поділяти ці цінності та брати участь у їх розвитку та створенні нових;

- здібність, яка полягає в наявності інтересу, схильностей, значною мірою зумовлених природними психофізіологічними властивостями особистості, але такими, що перебувають під її контролем, можуть саморегулюватися та самовдосконалюватися.

Саме ці характеристики компетентності, на нашу думку, сприяють становленню суб’єкт–суб’єктних стосунків у військовому ВНЗ, адже, врешті–решт, особливостями становлення суб’єктності майбутніх офіцерів, що відображають специфіку військового ВНЗ, виступають домінування завданих цілей та організаційно–управлінська структура освітнього процесу.

В результаті формується групова суб’єктність, що впливає на становлення суб’єктності кожного окремого курсанта, що потребує безперервної саморегуляції поведінкової активності та виявляється в значному фізичному та психологічному навантаженні. Важливою особливістю становлення суб’єктності майбутніх офіцерів у військовому ВНЗ є те, що функції соціально–політичної ролі курсанта й слухача першочергово визначені, їх виконання постійно контролюється й регулюється науково–педагогічним складом, а зразки поведінки визначено в нормативних документах (загально–військових уставах, наказах тощо).

Висновки. Виділення законодавцем військових вищих навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) в окрему категорію виправдано тим, що під час підготовки в таких закладах формуються особливі професійно важливі особистісні якості: лідерство; відповідальність; дисциплінованість; культура службової поведінки; високий рівень правової культури; фізична готовність до військової служби; до умов життєдіяльності у військовому колективі; морально–психоло-

гічна готовність до тривалого виконання обов'язків у екстремальних, службово–бойових та оперативних умовах. Безумовно, що більшість таких якостей будуть затребувані в будь–якій сфері професійної діяльності, проте проблема формування зазначених компетентностей у фахівців Служби безпеки та Збройних Сил України постає особливо гостро.

Список використаної літератури

1. Про вищу освіту : Закон України // Урядовий кур'єр. – 2014. – 13 серпня. – № 146. – С. 7–18.
2. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник / В. В. Ягупов. – Київ : ТанDEM, 2004. – 656 с.
3. Сокурєнко В. В. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу / В. В. Сокурєнко. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 544 с.
4. Бандурка О. М. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ : підручник / О. М. Бандурка, В. О. Соболев. – Харків : Вид–во Ун–ту внутр. справ, 2000. – 480 с.
5. Іщенко Д. В. Військова педагогіка. Курс лекцій : навчальний посібник / Д. В. Іщенко. – Хмельницький : Вид–во Ун–ту внутр. справ, 1998. – 159 с.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – Москва : Смысл, 1999. – 380 с.
7. Про державну службу : Закон України // Відомості Верховної Ради, 2016. – № 4. – Ст. 43–60.
8. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України // Відомості Верховної Ради, 2016. – № 4. – Ст. 31–42.
9. Гофман Э. Символы классового статуса / Э. Гофман // Логос. – 2003. – №4–5 (39). – С. 42–53.
10. Белошицкий А. В. Становление субъектности будущих офицеров в военном вузе : дис. ... д-ра пед. наук / А. В. Белошицкий. – Воронеж, 2009. – 373 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016.

Артемов В. Ю. Проблемные вопросы определения сущности понятия “высшее учебное заведение со специфическими условиями обучения”

В статье определена онтологическая сущность специфики обучения в высших учебных заведениях, которые удовлетворяют кадровые потребности государственных учреждений, обеспечивающих защиту государства, прав и свобод ее граждан. Усматривается, что в основе специфики обучения в учебных заведениях этого вида лежат военная дисциплина, субординация и регламентация повседневной жизни, которые в совокупности обеспечивают подготовку будущих специалистов к эффективной деятельности в условиях экстремальной, служебно-боевой и оперативной деятельности.

Предполагается, что реализация специфических условий обучения способствует приобретению осведомленности, восприятию системы служебно-профессиональных ценностей и определенных способностей, которые заключаются в наличии интереса, склонности для успешного выполнения специфических задач государственной службы.

Ключевые слова: *высшие военные учебные заведения, высшие учебные заведения со специфическими условиями обучения, дисциплина, субординация, регламентация.*

Artemov V. The Problem of Determining the Nature of “Higher Education Institution with Specific Conditions of Learning”

In the article the ontological nature of specific training in higher education institutions that meet the staffing needs of state agencies providing state protection of the rights and freedoms of its citizens. It is seen that the basis of the specific training in

educational institutions of this kind are military discipline, subordination, and regulation of everyday life, which together provide for the training of future professionals for effective activity in conditions of extreme service–combat and operational activities.

It is expected that the implementation of the specific learning environment facilitates the acquisition of awareness, perception of the system of professional values and certain abilities that are in your interest, aptitudes to successfully perform specific tasks of public service.

Seen that discipline is especially important in extreme combat and operational conditions, when the slightest deviation can result in failure of the task.

It is assumed that for the successful implementation of specific tasks of the public service employee needs to possess certain abilities for military service.

In other words, the competence of graduates of higher military educational institutions (higher education institutions with specific conditions of studying) include:

– *awareness of the structure of knowledge in the professional world one should come into this world with a holistic view on the basic laws which operate in it, she should have the skills of self–improvement and self–regulation received in the graduate school;*

– *the perception of the value system that exists in this world: man must share these values and participate in their development and creating the new;*

– *an ability that is the interest, aptitudes, largely due to the natural physiological properties of the individual, but such that are under its control, unable to regulate themselves and improve.*

Key words: *higher military education institutions, higher education institutions with specific conditions of training, discipline, subordination, ranking.*